

Како је спаљено пет километара досијеа УДБ-е

Велика ревизија документације Службе државне безбедности после смене Александра Ранковића и Брионског пленума 1966.

АПСТРАКТУМ: Рад на основу архивске грађе анализира велику ревизију архива Службе државне безбедности која је наступила после Брионског пленума ЦК СКЈ 1966. и пада Александра Ранковића. У складу са новопрокламованим циљевима самоуправне демократије и декларативног отклона од злоупотреба службе и бирократско-централистичких метода рада, велика ревизија архива значила је уништавање већег дела документације. Мањи део документације предат је надлежним научним и другим државним институцијама, док је трећи део задржан у поседу службе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Број досијеа, Служба државне безбедности, ревизија документације, Александар Ранковић, Брионски пленум ЦК СКЈ

После Брионског пленума ЦК СКЈ одржаног 1966. у жеку борбе против тзв. *ранковићевитине* најављена је велика реорганизација Службе државне безбедности у смислу њене демократизације и децентрализације у склопу прокламованог „*лишавања бирократског наслеђа и остатака старих сталњинистичких метода рада*“. После Осмог конгреса СКЈ 1964. донет је *Закон о самоуправљању у УДБ-и* као и у свим унутрашњим органима и одређене су смернице у раду. Служба је требало да се потпуно прилагоди новом „самоуправном и демократском социјалистичком друштвеном уређењу“, одговори захтевима новог времена и начин рада (барем званично) доведе у институционални и правни оквир. У циљу побољшања имица име службе. *Управа Државне безбедности* промењено је у *Служба државне безбедности*. Сам назив је требало да асоцира да је то постао орган који је у служби

државе и народа, будући да је реч *Управа* упућивала на друкчији карактер установе.¹

На Брионском пленуму је утврђено да се служба безбедности ставила изнад партијских и државних органа, испољила професионалне деформације, чинила озбиљне злоупотребе, као и да су њени руководиоци прислушкивали Ј. Б. Тита. Закључено је да се изврши реорганизација УДБ-е, прихвати оставка Александра Ранковића (тада потпредседника СИБ-а задуженог за безбедност), а Светислав Стефановић (бивши секретар ССУП-а) искључи из ЦК СКЈ и разреши дужности члана СИБ-а. После пада А. Ранковића, а убрзо и његовог искључења из партије, у периоду 1966–1970. због наводних *злоупотреба службе* (афера прислушкивања) и старог *бирокуратског* начина рада и у време обрачуна са „*централистичко-унитаристичком*“ фракцијом, петнаестак радника и функционера Службе безбедности били су притворени и под истрагом. Надлежни судски органи Београду су октобра 1966 (осим против Александра Ранковића и Светислава Ћеће Стефановића који су били заштићени посланичким имунитетом) повели кривични поступак против Војина Лукића, бившег савезног министра полиције, Животија-Србе Савића, бившег републичког министра полиције, Селима Нумића, помоћника секретара ССУП-а и начелника одељења за пратњу и прислушкивање, Павла Тепине, директора Техничког института ССУП-а, Војислава Балцића, његовог помоћника, Боже Арнаутовића, начелника Одељења за оперативнотехничке послове УДБ-е, Мирка Тривића, помоћника начелника IV управе ССУП-а, Живорада Пауновића, техничара ССУП-а, Станислава Павлина, помоћника директора Техничког института ССУП-а, Велимира Ћорђевића, техничара IV управе ССУП-а, Александра Игњатовића, пензионера УДБ-е, Милана Ђоковића-Попа, начелника Одељења УДБ-е Београда, Слободана Јововића, помоћника начелника београдске УДБ-е, Гвоздена Предојевића, начелника одељења УДБ-е за Београд и Звонимира Радошевића, шефа одсека београдске тајне полиције. Селим Нумић је провео у затворској болници неколико месеци, а да није никог одао. Једини од њих који је све признао био је Станислав Павлин (да би се много касније извињавао Нумићу како је то признање било изнуђено). На иницијативу Едварда Кардеља формирана је Државна комисија за испитивање злоупотреба у УДБ-и, са задатком да у

¹ Прво преименовање службе забележено је после прве реформе 1946. када је друго одељење ОЗН-е (Одељење за заштиту народа) преименовано у УДБ-у (Управа државне безбедности) а треће у КОС – Контраобавештајну службу. Тенденција честих промена имена била је уобичајена у СССР-у и то из сличних пропагандних разлога, најчешће после прокламованих заокрета и реформи и политичке потребе да се нагласи демократски карактер ове установе. Тајна служба коју је установио Ђержински 1917. звала се ЧЕКА (Всероссийскаја чрезвычайнаја комисија), 1923. преименована је у ГПУ (Государственное политическое управление), затим 1934. у НКВД (Народный комиссариат внутренних дел) да би 1954, после смрти Стаљина и пада Берије, променила назив у КГБ (Комитет государственной безопасности) који је задржала до краја ере хладног рата. После распада СССР-а нова тајна служба безбедности Руске Федерације добила је 1991. назив СВР – Служба Внешней Разведки.

што краћем року из читаве Југославије сакупи доказе о злоупотреби тајне службе. У комисији су између осталих били председник Раша Лазаревић, уредник Борбе, Перо Ивачић, главни и одговорни уредник Танјуга, Милан Јовановић, новинар Савезног секретаријата за информисање, Павле Стојанов, сарадник ССУП-а, Обрен Ружић и Ђорђе Миљанић. Комисији је придодат Милан Мишковић, министар савезне полиције, који је отворио архиве УДБ-е за истраживања и од републичких министара полиције тражио све податке о раду тајне службе, а посебно Александра-Леке Ранковића. Осим афера прислушкивања Тита, Кардеља и других партијских руководиоца, као и афере Станке Веселинов и Милке Куфрин, Ранковићу су приписиване афере одузимања оружја на Косову и Метохији, акција „Морава“ (шверц и трговина цигаретама), Голи оток и афера око увоза 195 електричних локомотива из Шведске. Контраобавештајна служба ЈНА контролисала је цивилну службу УДБ-е Србије. Поред одузимања оружја од Албанаца помињани су призренски процес, прислушкивање министра шума Мехмета Хоце због сумње да је агент Сигуримија и Исмета Шаћирија, потпредседника ССРН Србије, окривљеног за силовање малолетнице, као и проблем исељавања турског становништва на Босфор.

И поред бучно најављене кампање против *ранковићевштине*, злоупотреба тајне полиције и хапшења, убрзо је из политичких разлога одлуком Ј. Б. Тита и државног врха донета општа аболиција.² У циљу реформе, модернизације и веће политичке контроле, предузете су кадровске и организационе промене и започета реорганизације службе. Отпуштено је више стотина људи, *ранковићеваца*, нарочито у СДБ Србије (у литератури се чак наводи да је смењено пола српске СДБ), а у реформисану службу су примљени нови кадрови. Почетком 70-их година број стално запослених варирао је од 500 до 1.000. Добривоје Радосављевић је одлучио да је око 1.500 људи из УДБ-е вишак у Србији, а око 700 људи у органима федерације, преваходно у Београду. У савезној полицији остало је у исто време без посла 714 оперативаца и руководиоца. Чистка *ранковићеваца* нарочито је била темељна у Србији, а пре свега на Косову. Комисија за испитивања деформација у раду УДБ-е имала је пуно посла. Пристигло је 885 пријава (71 анонимна) против радника СДБ, од којих су чак 763 поднели Албанци и Турци (из Дренице 164, Ђаковице 114, Приштине 112, Призрена 50, Пећи 40...). У то време у УДБ-и на Космету било је запослено 58,3% Срба, 28,3% Црногораца и 13,3% Албанаца, али је та пропорција на вишим инстанцама била мање ви-

² У време осетљивог политичког тренутка обрачуна са маспоком и либералима и Писма председника Председништва СКЈ и Извршног бироа (октобар 1972) ипак је суђењено двојици *ранковићеваца*. Дана 2. марта 1973. ухапшени су Војин Лукић, бивши савезни министар полиције, тадашњи београдски адвокат и Бошко Видаковић, функционер Службе државне безбедности и бивши савезни секретар за иностране послове у пензији, и осуђени на симболичне казне. – В. Лукић, *Сећања и сазнања*, Титоград 1989; Р. Даниловић, *Употреба непријатеља*, Београд 2004.

дљива јер су се на истакнутим дужностима налазили Али Шукрија, Џавид Нимани, Шаља Разак, Мазлум Нимани и други.³

О томе да се више радило о пропагандној акцији и клановској борби, а не о озбиљним реформама и демократизацији, говори и чињеница да се СДБ и касније (отмица Владе Дапчевића, обрачун са политичком емиграцијом седамдесетих и др.), служила опробаним методама елиминације политичких неистомишљеника. Од почетка седамдесетих за обављање прљавих послова често су ангажовани и криминалци.

Служба државне безбедности је пратила судбину државе и друштва у којем је од једне централизоване настало шест републичких бирократија. Демократизација, међутим, није пратила децентрализацију. По броју политичких осуђеника и степену политичке репресије (као и методама обрачуна) седамдесете па и осамдесете године прошлог века значајно надмашују пету и шесту деценију и доба тзв. *ранковићевитине*, изузимајући период до 1951. и поратни револуционарни терор који је по интензитету политичког насиља неупоредив са било којим раздобљем у модерној историји Србије (ако не рачунамо период окупације у Другом светском рату). Југословенска државна безбедност је после Брионског пленума све мање била југословенска служба, као што је од краја 1960-их цела земља кренула путем децентрализације и конфедерализације.

У смислу кампање демократизације и децентрализације, модернизације рада и раскида са застарелим методама и схватањима, у савезном и републичким секретаријатима пришло се *детаљној ревизији документације СДБ* и њеном свођењу на законом одређен делокруг службе (мада се идеја о ревизији зачала у склопу реформи службе и пре смене Ранковића, а у Хрватској започела још 1964). Осим реформе рада СДБ, њене демократизације и стављања под државну контролу, ревизија документације је била један од приоритетних задатака. Проблематици тајних служби, а посебно феномену ревизије и уништавање грађе тајних служби, у науци је посвећено мало пажње, због објективних (неприступачност извора), али и политичких разлога.⁴ О обимној ревизији архиве СДБ после пада Александра Ранковића детаљно сведочи интерни документ СДБ⁵ из којег у наредним редовима пре-

³ Б. Димитријевић, *Одјек Брионског пленума на Службу државне безбедности*, Историја 20. века, бр. 2, Београд 2001, 75–85. Више о Брионском пленуму, смени Александра Ранковића, прогону ранковићеваца и афери прислушкивања у: В. Лукић, *Сећања и сазнања*, Титоград 1989; С. Нумић, *Добра земља, лажу*, Београд 1989; М. Мишовић, *Због чега су смењивани*, Београд 1985; Ј. Поповић, М. Зечевић, *Брионски пленум – IV седница СКЈ, стенографске белешке, документи*, Београд 1999; М. Зечевић, *Почетак краја СФРЈ*, Београд 1998; Б. Марјановић, *Александар Ранковић Лека*, Београд 2002; М. Лоби, *Тајне службе Србије*, II, Београд 2004; Р. Даниловић, *Употреба непријатеља*, Београд 2004.

⁴ Један од ретких научника који је разматрао овај феномен је Б. Димитријевић, *Одјек Брионског пленума на Службу државне безбедности*, Историја 20. века, бр. 2, Београд 2001, 75–85.

⁵ АЈ, СИБ, 130, фас. бр. 558–1969. ССУП СДБ, стр. пов. 01. бр. 42, 5. фебруар 1969.

дочавамо најважније чињенице. На основу њега, али и на основу других докумената и сазнања до којих се дошло у Хрватској и Словенији, са доста прецизности могу се сагледати обим и структура грађе УДБ-е, количина и врста спаљеног и уништеног материјала, као и материјала предатог архивама на даље чување. Почетне анализе и хипотезе које се могу дати о овој проблематици треба да издрже дубљу научну проверу после потпуног отварања архива СДБ у Србији.

У архивама СДБ накупили су се током двадесет поратних година огромни фондови, досијеи и материјали разних врста и значаја, пре свега добијени на основу законом овлашћеног деловања службе: полицијски и државни апарат бивше Југославије, стране обавештајне службе пре, за време и после Другог светског рата, квислиншке војне и друге организације за време рата, Гестапо, непријатељска емиграција, групе и појединци на линији ИБ, непријатељски оријентисан део клера итд. Нагомилали су се и бројни материјали који су излазили из делокруга њеног рада: тзв. *антисоцијалистичке појаве*,⁶ анализе о стању у појединим друштвеним срединама и јавном мњењу, подаци о кандидатима за изборне функције, досијеи грађана који су тражили пасош (СДБ Београда је имала око 100.000 досијеа образованих по овом основу), грађани који су по било ком основу, па и службено, контактирали са странцима, досијеи грађана за које су по било ком основу тражени подаци ради њиховог запошљавања, лица која нису извршила обавезу у периоду обавезног откупа итд. Служба је добијала многобројне документе од других сродних институција (у СДБ РСУП Хрватске било је око 120.000 досијеа примљених од службе безбедности ЈНА). Сви материјали који су се односили на поједина лица, па и управни предмети, били су названи досијеима. Сва обрађивана лица сврставана су у одређене категорије. У фонду који је после 2003. године предат Архиву Србије, а који броји 64.327 досијеа и око 300.000 страница другог материјала, налазе се следеће категорије лица: *белоемигранти, политичке странке у Краљевини Југославији, војници и официри Краљевине Југославије, ратни злочинци, четници, колаборационисти, усташе, љотићевци, недићевци, балисти, хапшени због откупа, дезертери, непријатељска емиграција, илегална емиграција, повратници, ибеовци (око 15.000 досијеа), остали класни и политички непријатељи, ранковићевци, либерали, анархолиберали и остали*.⁷

⁶ Педесетих година у УДБ-и је извојена организациона јединица за праћење тзв. *антисоцијалистичких појава* међу културним радницима и уметницима, чиме је служба повећала надзор сматрајући ове друштвене групе посебно опасним по режим и званичну идеологију. На томе су посебно инсистирали партијски интелектуалци, јер „*нису могли да изађу на крај*“ са све гласнијим захтевима независних интелектуалних кругова који се тражили већу слободу стваралаштва. На томе је наводно посебно инсистирао Светислав Стефановић Ћећа, кога су подржали сви републички секретари за унутрашње послове осим Војина Лукића из Србије. – В. Лукић, *Сећања и сазнања*, Титоград 1989, 186 и 284.

⁷ Излагање др Мирослава Перишића, директора Архива Србије, Трибина „Државна безбедност као гарант диктатуре Уједињене социјалистичке партије Немачке (СЕД)“,

На дан 1. јула 1966. у архивама СДБ се, поред осталих материјала, налазило чак 2.754.923 (око 12.000 дужних метара) досијеа за поједина лица. То значи да је 12% лица од укупног броја становника или 35% радно активног становништва СФРЈ имало досијеа. На овај број треба додати многа досијеа војне обавештајне службе, о којима се за сада мало зна. Тај број је међутим мали у поређењу са источнонемачком службом Штази, која је за четири деценије рада сачинила невероватних 170 км различитих досијеа и пратећих материјала (више од 3.000.000 оперативних персоналних досијеа) на којима је било ангажовано 91.000 плаћених сарадника и 200.000 доушника (1,2% становништва).⁸

Број досијеа према републикама у Југославији⁹

СДБ РСУП Босне и Херцеговине	316.445	1.585 д.м.
СДБ РСУП Црне Горе	40.885	500 д.м.
СДБ РСУП Хрватске	826.965	нема података
СДБ РСУП Македоније	243.374	1.434 д.м.
СДБ РСУП Словеније	270.878	1.068 д.м.
СДБ РСУП Србије	692.250	2.536 д.м.
СДБ ССУП Југославије	364.326	2.497 д.м.
Укупно:	2.754.923	9.620 д.м.

Поједине републике предузимале су и пре Четвртог пленума ЦК СКЈ парцијалне мере с циљем ревизије документације. Тако је СДБ РСУП Хрватске већ 1964. донео програм ревизије документације, на бази којег је у периоду после 1. јула 1966. уништено 231.640 досијеа. Исте године у СДБ РСУП Босни и Херцеговини одлучено је да се РСУП предају сви материјали СДБ који су имали вредност историјске грађе или нису оперативно коришћени. Поред личних досијеа, у архивама СДБ налазила се велика маса других материјала: досијеа објеката, страних мисија, институција и организација које је оперативно обрађивала СДБ, проблемска досијеа, историјска и трофејна грађа, итд. Укупан обим грађе, укључујући и лична досијеа у СДБ, износио је на дан 1. јула 1966, не рачунајући СДБ Хрватске за коју не-

10. октобар 2008, Гете институт – Београд; АЈ, СИБ, 130, фас. бр. 558 – 1969. ССУП СДБ, стр. пов. 01. бр. 42, 5. фебруар 1969.

⁸ АЈ, СИБ, 130, фас. бр. 558–1969. ССУП СДБ, стр. пов. 01. бр. 42, 5. фебруар 1969. После пада комунистичког режима у Источној Немачкој нико од припадника Штазија није одговарао, и поред свеприсутне државне репресије, јер су све радили по законима који су тада важили. Неколико њих је терећено само за прекорачивање овлашћења и за употребу ватреног оружја приликом бекства преко Берлинског зида. Вишегодишњи шеф Штазија Е. Милке био је оптужен за убиства од којих је протекло више од пола века, али није осуђен. – Предавање Маријане Биртлер, *Државна безбедност као гарант диктатуре Уједињене социјалистичке партије Немачке (СЕД)*, 10. октобар 2008, Гете институт – Београд.

⁹ АЈ, СИБ, 130, фас. бр. 558–1969. ССУП СДБ, стр. пов. 01. бр. 42, 5. фебруар 1969.

мамо података, 9.620 дужних метара (за претпоставити је да би са недостајућим грађом из Хрватске обим прешао 12.000 д. м.).¹⁰

Поред настојања да се служба ослободи компромитујуће грађе о акцијама које нису биле у складу са прокламованом демократизацијом, ревизија документације је имала и практичан смисао. У послератном периоду, осим ретких изузетака, нису вршене ревизије документације и шкартирање непотребног материјала. Велики проценат грађе опадао је на дупликате, концепте и друге припремне материјале, пропратна акта и слично. У документацији се задржавала и грађа која је настајала приликом вршења послова ван надлежности СДБ (пасошка служба, погранични инциденти, праћење стране пропаганде путем радија, штампе и др.). Код неких републичких СДБ постојала је склоност прикупљању и истраживању историјске грађе и ван домена обавештајних и контраобавештајних служби (активност квислиншких организација на војном и управном плану и слично).

Поступак уништавања

У циљу што стручније и ефикасније ревизије документације у свим републичким секретаријатима за унутрашње послове и у ССУП формиране су комисије са задатком да организују радне групе састављене од активних и пензионисаних радника СДБ које би обавиле уништавање. У савезном СУП-у овај посао је једно време обављала посебна јединица. До краја 1966. извршена је груба класификација материјала и издвојена за уништавање већина материјала која је била предмет осуде на Брионском пленуму (у ствари, документација која говори о злоупотребама УДБ-е и њеном ванзаконском деловању од 1944). Приликом ревизије материјал је подељен у три основне групе: материјал који остаје у поседу СДБ, материјал за предају служби јавне безбедности, војним службама или научним и другим институцијама и материјал за уништење.

До краја 1968. од укупно 2.754.923 досијеа, колико се 1. јула 1966. налазило у документацији СДБ, ватри је предато чак 2.141.155, док је 153.598 досијеа уступљено Служби јавне безбедности, Служби безбедности ЈНА, научним институтима и архивима (у склопу акције ослобађања од грађе која није била оперативног карактера већи део архиве Гестапоа и Специјалне полиције из периода Другог светског рата уступљен је Архиву града Београда). У документацији СДБ задржано је само 460.170 досијеа.

За делимичну утеху историчарима и истраживачима у Србији може послужити податак да већи део досијеа задржаних у СДБ такође припада историјско-архивском фонду. У СДБ Србије од 188.450 задржаних досијеа таквих је чак 126.700 (68%), дакле више од две трећине чине историјски документи. Приликом ревизије уништена су сва лична досијеа која нису садржавала податке о непријатељској делатности, коју је сходно Закону о слу-

¹⁰ АЈ, СИБ, 130, фас. бр. 558–1969. ССУП СДБ, стр. пов. 01. бр. 42, 5. фебруар 1969.

жби унутрашњих послова и Правилима СДБ требало да прати СДБ. Већи број уништених досијеа обухватао је позитивне податке о лицима (провере вршене на захтев ЈНА, СКЈ, управних органа или за потребе СДБ), као и молбе, провере и друге списе у пасошким предметима. У извесном броју уништених досијеа било је података о непријатељским ставовима, јавним непријатељским иступима и другим појавама које нису имале карактер тајне и организоване непријатељске делатности. Уништени су и списи са непогрђеним индицијама и непровереним подацима о тајној непријатељској делатности појединих лица, нарочито оних која су заузимала висок положај у друштвеном и политичком животу (што би данас био драгоцен извор за касније политичке процесе у СФРЈ).

Да је ипак доста тога сачувано говоре недавно објављена документа ОЗН-е за Хрватску, као и слична грађа публикована у Словенији.¹¹ Чувању грађе доста су допринели поједини политичари, радници и функционери СДБ, који су из различитих разлога (личних, политичких и комерцијалних, или схватајући историјски значај грађе) задржали архиву у приватном поседу, не предајући је ватри и заборава (Кардељева заоставштина, архива Драгана Витомировића и др.). Иако су спаљени документи и досијеа садржали много историјски безвредног материјала (мада ће неко рећи да за историју ништа није безвредно), свакако је бар део о злоупотребама службе који су били предмет осуде на Брионском пленуму био од изузетног значаја за српску историографију у сагледавању рада службе, политичких и друштвених процеса, обима и начина кршења људских права у Југославији.

Бивши припадник и функционер Службе државне безбедности Србије, касније новинар током деведесетих година, Драган Витомировић из Зајечара изгледа да се оглушио о наредбу о спаљивању документа. У личном поседу задржао је део историјске грађе намењене уништавању, која се углавном односи на четнички покрет и послератну комунистичку репресију и стрељања без судске пресуде. Ту грађу, коју је склонио од уништавања крајем шездесетих година, објављивао је деведесетих као фељтон у часописима *Ревизија 92*, *Илустрована политика* и *Тимочка крими ревија*. Грађа, у коју смо делимично имали увид, обухвата спискове о делатности равногорских одбора, досијеа лица из квислиншких организација са терена источне Србије, спискове за проверу појединих лица пре свега интелектуалаца са Зајечарског округа, спискове лица која су стрељана или је требало да буду стрељана као ратни злочинци и народни непријатељи и друге ствари интересантне пре свега историчарима. Овај податак може да буде индиција о томе каква је грађа, између осталог, уништавана приликом велике ревизије архива безбедносних служби.¹²

¹¹ *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946, Dokumenti*, Zagreb 2006.

¹² На основу овог материјала Драган Витомировић, бивши радник СДБ и новинар Десимир Миленовић објављивали су чланке о ликвидацијама после Другог светског рата: *Олако скидање глава*, Ревизија 92, бр. 45, Београд 1991; *Непријатеља по кратком по-*

Од укупног обима архивске грађе у СДБ који је 1. јула 1966. износио 9.620 д. м. – приликом ревизије уништено је 5.452 д. м., предато другим службама и другим институцијама 1.115 д. м., а задржано 3.053 д. м. с тим што је ревизија, нарочито историјских фондова, настављена. Према проценама из 1969. године, по завршетку целокупног посла у поседу службе требало је да остане 30–40% тадашњег обима грађе.

Ревизија досијеа СДБ 1966. године¹³

Укупно:	2.754 923 досијеа или 9.620 д.м. (100%)
Спаљено:	2.141.155 досијеа или 5.452 д.м. (79%)
Предато	војним службама и научним институцијама: 153.598 досијеа или 1.115 д. м. (5%)
Задржано:	460.170 досијеа (188.450 у Србији) или 3.053 д. м. (16%)

Ревизија досијеа СДБ 1966. године по републикама

	укупно		спаљено		предато		задржано	
Србија	692.250	(2.536)	503.800	(1.236)	(80)		188.450	(1.220)
Хрватска	826.965	(?)	724.265		(?)		102.700	()
Словенија	270.878	(1.068)	155.034	(428)	81.253	(286)	34.409	(354)
БИХ	316.445	(1.585)	247.305	(1.189)	(1)		69.140	(395)
Црна Гора	40.885	(500)	29.207	(369)	(1)		11.673	(130)
Македонија	243.374	(1.434)	195.74	(920)	12.119	(16)	35.881	(498)
ССУП	364.326	(2.497)	286.170	(1.310)	60.239	(731)	17.917	(275)
Југославија	2.754.923	(9.620)	2.141.155	(5.452)	153.598	(1.115)	460.170	(3.053)

Напомена: У загради су дужни метри докумената. За Хрватску нема података у дужним метрима. Дато је стање на дан 5. фебруара 1969, које је подложно изменама у смислу даљег смањења грађе у поседу СДБ.

Највише уништених или предатих досијеа било је у савезном СДБ. Његова архива, која је готово потпуно ликвидирана, односно умањена за више од 95%, остала је од 364.000 са свега 17.000 досијеа (у складу са новим ограниченим надлежностима). Архива у СДБ Хрватске смањена је за 87% (од 826.000 фонд се свео на 102.000), СДБ Словеније за 86%, СДБ Македоније за 85%. Уништавање документације је било нешто скромније у

ступку, Ревизија 92, бр. 46, Београд 1991; *Убијали смо их као муве*, НИН, 019, Београд 1994, *Народни непријатељи стрељани без судске пресуде*, Тимочка крими ревија, бр. 104, 2001; *Анатомија једног злочина*, Тимочка крими ревија, бр. 106, Зајечар 2001; *Ко је стрељао на Змијанцу*, Илустрована политика, Београд 1995; *Био сам егзекутор*, Илустрована политика, Београд 1995. Индикативно је да је Драган Витомировић, бивши припадник ДБ-а, који се прочуо по објављивању података о хладњачи са телима Албанаца у Дунаву крајем 2002, нађен мртав у колима на путу Зајечар–Књажевац, док је његов колега који се бавио сличном тематиком Десимир Миленовић извршио самоубиство 2007. године.

¹³ АЈ, СИВ, 130, фас. бр. 558–1969. ССУП СДБ, стр. пов. 01. бр. 42, 5. фебруар 1969.

СДБ Србије где је уништено 82% (од тога на Косову свега 52%), СДБ БиХ 77%, док је СДБ Црне Горе остао без „само“ 73% архивског фонда.¹⁴

У даљој перспективи ванресорским установама (институтима и архивима пре свега) требало је уступити још неке фондове и грађу, али је истичано да би поједини фондови због велике осетљивости података још дуже време требали да остану у архивама СДБ (фондови разних установа бивше немачке службе, из историјата службе и сл.). Ревизија документације изискивала је решавање разних финансијских, организационих и стручних проблема. Највећи напор требало је уложити у детаљан преглед материјала и одстранити све оно што је било ван делокруга СДБ, а да се при томе не уништи ниједан спис значајан за службу. Највећи део посла обављен је кроз уговор о делу претежно са пензионисаним радницима, јер активни сарадници службе нису могли сами да заврше тај посао. Због проблема административне забране таквог рада и рестриктивнијег опорезивања тежило се налажењу нових решења. Ради рационалнијег и безбеднијег чувања и коришћења документације СДБ разматран је пројекат микрофилмовања грађе, чија је реализација већ била започела у РСУП Хрватске.

Резултати овог сложеног и замашног посла до почетка 1969. године по републичким ресорима били су следећи:

У СДБ РСУП БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ посао је завршен пре 1. јула 1966. У уништеним фондовима било је 141.445 појединачних и 4.245 збирних досијеа са подацима о 175.000 евидентираних по антисоцијалистичким појавама, контроли путовања у иностранство и подацима о лицима у специјалним војним јединицама. Од укупно 316.445 досијеа (1.585 д. м.), предмета за лица, као и веће количине разне историјске грађе до 1967. издвојено је за уништавање 247.305 досијеа (1.189) а задржано 69.140 (395 д. м.).

У СДБ РСУП ЦРНЕ ГОРЕ до јула 1966. вођено је 40.885 досијеа за лица и 448 осталих. Од тога је уништено 29.207, а у поседу СДБ задржано 11.673 личних и 448 других досијеа, као и око 50.000 извештаја, анализа, информација и забележака.

У СДБ РСУП ХРВАТСКЕ пре коначне обраде било је евидентирано највише досијеа, чак 826.965. Највише је и уништено – 724.265, док је задржано свега 102.700. Осим личних досијеа, у архиви је за време Четвртог пленума ЦК СКЈ било много историјске, трофејне и друге грађе. Од тога ванресорским институцијама (Институту за изучавање радничког покрета у Загребу и Архиву Хрватске) предати су обимни фондови Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора, Савске бановине, фонд књига, новина и др. Обим историјске грађе у СДБ после ревизије износио је 27 дужних метара.

У СДБ РСУП МАКЕДОНИЈА до Четвртог пленума вођено је 243.374 (1.434 д. м.) разних личних досијеа и предмета (од тога 70.064 молби и про-

¹⁴ Исто.

вера грађана за путовање у иностранство), као и четири милиона страница других материјала. По извршеној ревизији 195.374 досијеа је уништено, 12.119 уступљено ван СДБ, а задржано 35.881 (498 д. м.) досијеа.

У СДБ РСУП СЛОВЕНИЈЕ до 1966. године налазило се 270.678 личних досијеа, а са другом грађом укупно је било 1.068 дужних метара. Од тога је уништено 155.034 досијеа (438 д. м.), предато служби јавне безбедности 81.235 (286 д. м.), а у СДБ задржано 34.409 (354 д. м.). Према оријентационим проценама укупан обим грађе после завршеног посла није требало да пређе 100 дужних метара.

У СДБ РСУП СРБИЈЕ на дан 1. јула 1966. било је регистровано 692.250 личних досијеа и то за Београд 270.000, ужу Србију 225.175, АПВ 144.475 и АПКМ 53.400. До 1969. ревизијом је уништено 503.800 досијеа а задржано 188.450, од чега 61.750 за оперативно актуелни и 126.700 за историјски фонд. Материјали су концентрисани по републичким, односно покрајинским центрима. Од укупно 2.536 д. м. уништено је 1.236 д. м., уступљено ван ресора 80 д. м., док се у СДБ налазило 1.220 д. м. грађе. Ова количина је релативно велика у односу на друге СДБ, пре свега због обимности трофејних и историјских фондова. Поједини од тих фондова су већ били спремни за предају институцијама ван СДБ.

У СДБ ССУП на дан 1. јула 1966. било је 364.326 досијеа и других предмета. Ревизијом је уништено 286.170, ван СДБ ССУП уступљено 60.239 –Служби јавне безбедности ССУП-а 1.193, Служби ДБ РСУП-а и Служби безбедности ЈНА 24.167, научним институтима и архивима 34.879, док је задржано свега 17.917 досијеа. Током даље обраде планирано је да се број смањи на 6.000–8.000. Мали број личних досијеа који су остали у СДБ ССУП последица је смањене надлежности, децентрализације СДБ ССУП и нове функције која је после реформи и Брионског пленума постала више координативно-усмеравајућа док се документација у већој мери заснивала на аналитичким материјалима РСУП-а. Републичке службе су добиле већу аутономију у раду и представљале су неку врсту филтера за информације које су достављале савезним обавештајним органима. Већи део документације СДБ ССУП вођен је у виду досијеа објеката (стране обавештајне службе, стране мисије, екстремне емигрантске организације итд.) и досијеа по врстама и облицима непријатељске делатности. Лични досијеи углавном су се односили на службенике и одређене везе страних мисија.

Укупан обим грађе у СДБ ССУП-а у време Четвртог пленума (рачунајући грађу о емиграцији и страним службама, коју је ССУП морао преузети од ДСИП-а после тог датума), износио је 2.497 дужних метара (према непрецизним проценама 12–16 милиона страница формата А 4), 275.000 метара филмске траке, 28.000 фотографија и 500 грамофонских плоча и магнетофонских трака. Од тога је до 1969. године уништено 1.310 д. м. грађе, уступљено ван СДБ ССУП-а 731 д. м. (Служби јавне безбедности и заједничким службама ССУП-а 275 д. м., СДБ РСУП-а и СБ ЈНА 226 д. м. и ванресор-

ским институцијама 230 д. м.), а задржано 456 д. м. од којих је 200 д. м. било спремно за уступање ван СДБ ССУП-а или за уништење. Према проценама, фонд ове службе требало је да се сведе на само 120–160 д. м.¹⁵

Занимљива је укупна *анализа броја досија у односу на радно активно становништво* пре и после ревизије 1966, мада се у доношењу закључака мора бити опрезан зато што је већина документације имала карактер историјске грађе:

Удео личних досијеа СДБ према радно активном становништву у %¹⁶

	бр. радно акт. стан.	досијеа 1965.	%	досијеа 1969.	%
Србија	3.600.000	692.250	19,2	188.450	7
Косово	335.000	53.400	16,2	22.000	6
Војводина	800.000	144.000	19	–	–
Хрватска	1.954.000	826.965	42	102.700	5,5
Словенија	769.000	270.878	34	34.409	5
БиХ	1.286.000	316.445	23	69.140	6
Црна Гора	162.000	40.885	25	11.673	7
Македонија	554.000	243.374	40	35.881	6,5
Југославија	око 7,5 мил.	2.754.923	36	460.170	6,1

У Београду је на око 350.000 радно активних становника било чак 270.000 досијеа или 75% по радно активном становнику, што је вероватно највише у Југославији и разумљиво будући да се ради о државној престоници и административном центру.

Хрватски историчар др Зденко Раделић наводи истраживање Катарине Спехњак која је, на основу писања хрватске штампе 1960-их у време смене Александра Ранковића, дошла до друкчијих података о броју досијеа по републикама у односу на цитирани документ:

Удео личних досијеа УДБ-е у броју радно активног становништва према подацима из октобра 1966.¹⁷

	бр. досијеа	радноактив. стан.1966.	%
БиХ	172.274	1.286.000	13
Црна Гора	36.000	162.000	22
Хрватска	1.300.000	1.954.000	67
Македонија	96.531	554.000	17
Словенија	200.000	769.000	28
Ужа Србија	200.000	2.465.000	8
Косово	120.000	335.000	36
Укупно	2,1 мил.	7 мил.	28

¹⁵ АЈ, СИВ, 130, фас. бр. 558–1969. ССУП СДБ, стр. пов. 01. бр. 42, 5. фебруар 1969.

¹⁶ *Службени гласник Југославија 1918–1988*, Београд 1988; АЈ, СИВ, 130, фас. бр. 558–1969. ССУП СДБ, стр. пов. 01. бр. 42, 5. фебруар 1969.

¹⁷ Z. Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945–1991*, Zagreb 2006, 365.

Подаци које наводи Раделић узети су, према речима самог аутора, из тадашње хрватске штампе и више говоре о том времену него о броју досијеа. Они су штимовани (веровано од политичких фактора) у смислу кампање против Ранковића, па је драматично повећан број досијеа пре свега у Хрватској – чак на 67% по радно активном становнику и на Косову 36% (број који је навео албански руководилац Вели Дева оптужујући УДБ-у и Ранковића да је у покрајини било 120.000 досијеа). Број досијеа је релативно умањен у Србији (што доказује и подаци из оригиналног документа ССУП СДБ који смо цитирали), чиме се вероватно давао допринос стварању слике о Александру Ранковићу као српском националисти. Ове бројке су такође показале да је у Хрватској до 1966. године било највише досијеа. Узимајући то у обзир, реалне су процене круга око емигрантског часописа *Нова Хрватска* према којима је 25% радно активних грађана Хрватске било обухваћено досијеима.¹⁸

Број политичких и оперативних досијеа у том тренутку тешко је проценити. Досијеа су рађена не само за политичке непријатеље већ и због издавања пасоша, дозвола за оружје и возачких дозвола. Она обухватају и податке о регистрованим резервним и пензионисаним официрима, као и кандидатима за војне школе (што опет показује докле је досезао степен државне контроле). Према наводима Рајка Видачића, функционера УДБ-е са Косова, у тајној полицији је 1965. године постојала картотека са 22.038 лица политички интересантних за службу (15.501 Албанац, 4.447 Срба и 1.398 Црногораца). У УДБ-и на Косову током 60-их година било је запослено 58,3% Срба, 28,3% Црногораца и 13,3% Албанаца. Према истим изворима, у СДБ Србије током друге половине 1980-их постојало је 50.000 досијеа, од тога 22.000 у категорији активних, док се офанзивно радило само према 3.000–4.000 лица. Застарела досијеа су спаљивана или слата у Историјски архив Србије, о чему је одлучивао Савет за заштиту уставног поретка Србије (осамдесетих година у њему су били Александар Митровић, Душан Михајловић, Слободан Унковић и Драган Митровић). Ревизија и уништавање документације Службе државне безбедности вршена је у неколико наврата до 1990-их година, а последња је била после октобарских промена 2000. године.¹⁹

¹⁸ *Isto*, 366.

¹⁹ У штампи и публицистици постоје наводи и о каснијим уништавању досијеа СДБ. Осамдесетих година, према тим наводима, Савет за заштиту уставног поретка Републике Србије одлучивао је о томе који ће досијеи и архиве СДБ бити уништени. Док је Радмило Богдановић био министар, донете су наводно одлуке о спаљивању досијеа српских дисидената и тзв. националиста (Љубе Тадића, Загорке Голубовић, др Михаила Марковића и многих других интелектуалаца). Најсвежије је уништавање досијеа после петог октобра 2000. Служба државне безбедности је, од октобра до децембра 2000, само у седишту ДБ у Београду уништила 11.490 докумената на укупно 35.753 стране, каже се у писаној информацији Центра ДБ у Београду о уништеној документацији. За документ, који потврђује да је ДБ систематски уништила део документације од 1998. до 2000. године, објављен у емисији РТВ Б92 „Инсајдер“, бивши заменик шефа ДБ Зоран Мијатовић рекао је да претпоставља да је „та информација припрема

Интерни докуменат о ревизији из 1969. сведочи о нешто већем уделу досијеа у Хрватској, Словенији и Македонији (34–42%) у односу на број радно активног становништва пре 1966. године него у Србији (16–20%). Овај податак не представља политички параметар, будући да су у питању многобројна историјски наслеђена досијеа, пасошка, досијеа о илегалним емигрантима итд. За коначну анализу и оцену евентуалне политичке конотације треба утврдити број и врсту чисто политичких досијеа. Процент броја задржаних досијеа после ревизије износи свега 5–7%, односно доста је уједначен. После Брионског пленума проценат је био нешто већи у Србији него у осталим републичким секретаријатима СДБ, што опет не би морало ништа да значи будући да је и од преосталих две трећине било историјских. До сада је Архиву Србије предато само око 65.000 досијеа и 300.000 страница другог материјала, који нажалост нису доступни истраживачима.²⁰

Свака утемељена политичка анализа броја досијеа, ако жели да буде потпуно објективна (за разлику од података објављених у јеку кампање против А. Ранковића), мора сачекати потпуно отварање архива. Пред истраживачима је задатак да после потпуног отварања архива Службе државне безбедности прецизно утврде обим и карактер досијеа, као и мотиве ревизије и уништавања документације. Подаци и документи до којих смо дошли могу послужити за почетне анализе и претпоставке како о мотивима и карактеру ревизије документације, тако и о броју досијеа, као и за њихову компарацију по републикама али и са земљама Источног блока. Те податке треба укрштати и дубље анализирати на основу грађе СДБ која ће, надамо се, ускоро бити доступна истраживачима и јавности у Србији.

на за тадашњег министра полиције Душана Михајловића и премијера Зорана Ђинђића“. Мијатовић је објаснио да је због тога консултован Окружни суд, како би се утврдило да ли има елемената кривичног дела и како то треба процесуирати. Он је додао да су уништени предмети „микрофилмовани“ и да се ипак могу реконструисати. Према писању *Новина врањских* по наређењу Радета Марковића, према Пописнику број 6, у ЦРДБ-а Врање уништено је укупно 4.249 материјала на 7.973 стране. Бивши министар Душан Михајловић је такође потврдио да је из полицијских архива претходне и нове Југославије нестало део тајне документације, тачније досијеа о појединим личностима које су на разне начине обележиле нашу новију историју. Михајловић није оспорио да део те документације чине и досијеи појединих лидера ДОС-а. Нека питања, међутим, остала су без одговора: у чијим рукама се налазе компјутерски дискови са подацима које су оперативци годинама брижљиво прикупљали. – Сведочење бившег дугогодишњег оперативца БИА Зорана Стијовића који је водио истрагу о спаљивању досијеа, Инсајдер Б 92, Службена тајна, октобар 2008, РТВ Б92; Глас јавности, интернет издање, 18. новембар 2004; М. Лопушина, *Тајне службе Србије*, III, Београд 2004; В. Лукић, *Сећања и сазнања*, Титоград 1989; М. Лопушина, *Убиј ближњег свог*, 110–112, 372.

²⁰ Излагање др Мирослава Перишића, директора Архива Србије, Трибина „Државна безбедност као гарант диктатуре Уједињене социјалистичке партије Немачке (СЕД)“, 10. октобар 2008, Гете институт – Београд.